

Doi: 10.56737/2953-7843-2024.08-48

ԼԵՅԼԱ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ
ԵՊԼՀ

ԴԱՎԻԹ ԱՆՎԱՆ ՍՏՈՒՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՒ ՆՐԱ ԿԱՊԸ ՀԱՅՈՑ ՆԱԽԱՅԱՅՑԱՆ ՕՐԱՑՈՒՅՑԻ ՀԵՏ

Սկիզբը՝ թիվ Ը.

3. ԴԱՎԻԹ ԱՆՎԱՆ ԿԱՊԸ ՆԱԽԱՅԱՅՑԱՆ ՕՐԱՑՈՒՅՑԻ ՀԵՏ

Մենք քննեցինք Դավիթ անվան կառուցվածքին, ծագմանը եւ նախնական կամ ելակետային իմաստին վերաբերող հարցերը: Այժմ փորձենք հասկանալ, թե ի՞նչ կարող է նշանակել «Փոքր ժամանակը» կամ «Փոքր տեղությունը», եւ որքան փոքր ժամանակի/տեղության մասին է խոսքը՝ ելակետ ունենալով բառարմատի առաջին եւ հիմնական իմաստը՝ «Տարի», նաեւ «ժամանակ», «ժամանակահատված»:

Այս բառիմաստները հուշում են, որ Դավիթ անունը սերտորեն շաղկապված պետք է լինի օրացույցի հետ, որն ի թիվս այլ գործառույթների, ժամանակի չափման գործիք է: Այս ամենը բոլորովին զարմանալի չի թվա, եթե հիշենք մեր երկու երախտավորների կարծիքները. Հովհ. Թումանյանը գրում է. «Հայկական էպոսը հայտնի է Սասունցի Դավիթ կամ Սասմա ծոեր (Սասունի խենթեր) անունով: [Բայց ամեն մի լուրջ բանասերի համար պարզ է, որ դա Հայկի առասպելն է]»¹: Իսկ Ղ. Ալիշանը նշում է, որ Հայկն էլ մեզանում «առաջին տոմարագիր կրսուի, որ է ժամանակի եւ տարւոյ չափ ու շրջան որոշող»²: Այդ է վկայում նաեւ պոլինեզիական Tafaki-ի անշափ գեղեցիկ կարմիր դեմքի գովերգումը, ինչը վկայում է նրա արեգակնային (լուսնային) բնույթի մասին:

¹ Հովհ. Թումանյան, Հայկական էպոսի բառարանից, ԵԺԺ, հտ. VIII, Երեւան, 1999, էջ 255:

² Ղ. Ալիշան, Հին հաւատք կամ հեթանոսական կրօնք Հայոց, Վենետիկ, 1895, էջ 119:

Հայոց դիցավեպի Դավիթին զուգադրելով Աղեղնավոր համաստեղության (նաեւ Լուսնթագ մոլորակի) հետ՝ Գրիգոր Բրուտյանն այն կապել է հայոց Նախահայկյան օրացույցի հետ՝ դրան վերագրելով տարեպտույտի մի հատված³: Արդ տեսնենք, թե Դավիթ անվան՝ առաջարկվող ստուգաբանությունը բացահայտվող բառիմաստներն առնչվում են արդյոք Նախահայկյան օրացույցի իրակություններին:

Քննելով հայոց Նախահայկյան օրացույցին վերաբերող տեղեկույթը՝ Գր. Բրուտյանը հանգել է հետևյալ կարծիքին. «Այսպիսով, մինչև Հայկ նահապետի Հայաստան գալը Հայաստանում կիրառուել է մի օրացոյց (Նախահայկեան օրացոյց պայմանական անուամբ), որի տարին պարունակել է միայն 300 օր, բաղկացած 10 ամիսներից: ...Տարուայ 300 օրերից յետոյ եղել է մի ժամանակահատուած, որ դուրս է համարուել տարուց: ...տարուց դուրս մնացած ժամանակամիջոցը տեւել է 65–70 օր»⁴:

Այսինքն՝ պարզվում է, որ հայոց Նախահայկյան օրացույցում տարին բաժանված է եղել երկու անհավասար մասերի. մեծ՝ $10 \times 30 = 300$ օր եւ փոքր՝ 65–70 օր: Կարծում ենք, որ Դավիթ անունն իր «փոքր տեսողություն/ ժամանակահատված» իմաստով միանգամայն հարմար է գալիս տարվա այս փոքր՝ 65–70-օրյա հատվածին, քանի որ անվան տալ/տալ արմատի իմաստն է «տարի», «ժամանակահատված»: Այդ է ցուցանում նրա անունը: Մեր այս կարծիքը լրացուցիչ փաստարկներով հիմնավորելու հարցում անչափ կարեւորվում է անվան երկրորդ, բազմիմաստ բաղադրիչի դերը:

Հիշեցնենք, որ պոլինեզիական Tafaki//Tahaki դիցանվան երկրորդ՝ հավայերեն *akī* «կծել, պոկել» բաղադրիչին համապատասխանում է ռապանուի եւ այլ լեզուների *ati* արմատը՝ հետևյալ իմաստներով. *ati*₁, *aati*, *hati*₁, *hahati* (ha-hati), *ʻatihati* (hati-hati) «ջարդել, կոտրել, կտրել, պատռել, խզել», որի տառացի զուգահեռները գրաբարյան առ/հատ արմատներն են՝ «կտրելը», «կտոր», «հատուած»⁵ եւ «հատուկտոր» իմաստներով⁶: Ըստ այդմ՝ Դավիթ անվան նախնական՝ Tafaki//*Tafati

³ Գր. Բրուտյան, Հայկական «Սասնայ ծռեր» դիցավեպի մի դրուագի ժամանակի որոշման փորձ, «Էջմիածին», 2021, Ժ., ԺԱ.: Գր. Բրուտյան, Հայկական «Սասնայ ծռեր» դիցավեպի մի դրուագի ժամանակի որոշման փորձ, «Էջմիածին», 2021, ԺԲ., էջ 72–85:

⁴ Գր. Բրուտյան, Հայկական օրացույցը իր սկզբնաւորումից մինչև մեր օրերը, Երեւան, 2018, էջ 140–141:

⁵ ՀԱՅ, հտ. 3, էջ 51:

⁶ Գ. ԶԱՀՈՒԿՅԱՆ, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Երեւան, 2010, էջ 450: Գ. ԶԱՀՈՒԿՅԱՆ, Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան, Երեւան, 1987, էջ 314:

անվանաձեւը (հավելված 1) հնարավոր է ստուգաբանել հետեւյալ երեք իմաստային նրբերանգներով.

1. «Տարուց հատված/զատված», «պոկված» կտոր՝ ժամանակ-ա-հատված,

2. «Տարին կտրող/հատող» ժամանակահատված եւ

3. «Տարվա հատված, կտոր», այն է՝ «ժամանակ-ա-հատված»:

Այս երեք ստուգաբանություններն էլ ոչ միայն գոյության իրավումն ունեն, այլեւ սերտորեն առնչվում են Նախահայկյան օրացույցի պարբերաշրջանի վերոնիշյալ արտատարեկան հատվածին: Այսպես՝

1. այն տարուց հատված՝ կտրված/զատված/պոկված ժամանակ է, քանի որ սա տարվա 10 ամիսներից դուրս մնացած, նրանից պոկված/զատված/կտրված ժամանակահատվածն է եւ տարվա մեջ չի համարվել (փաստացի արտատարեկան ժամանակահատվածն է)⁷,

2. տարվա այս փոքր՝ 65–70-օրյա ժամանակահատվածը տարին հատող (կտրող) ժամանակն է, հին եւ նոր տարիների միջեւ ընկած, դրանք իրարից բաժանող ժամանակահատվածն է,

3. այն տարեպտույտի մի հատված է (հատուկտոր), ինչպես ենթադրում էր Գր. Բրուտյանը⁸:

Այսպիսով, պոլինեզիական Tafaki/Tahaki դիցանվան երկրորդ՝ *aki* կամ *ati* բաղադրիչներն իրենց իմաստային երեք նրբերանգներով նույնպես առնչվում են Նախահայկյան օրացույցի տարեշրջանի համեմատաբար փոքր՝ 65–70-օրյա ժամանակահատվածին՝ հավաստելով ստուգաբանության ճշմարտացիությունը: Սա երկրորդ, լրացուցիչ փաստարկն է առ այն, որ Դավիթ անունն իր «փոքր տեւողություն/ժամանակահատված» իմաստով իսկապես առնչվում է Նախահայկյան օրացույցի տարեպտույտի 65–70-օրյա ժամանակահատվածին:

Շարունակելով մեր պրպտումները՝ պարզում ենք, որ ռապանուերեն *ati* արմատն ունի նաեւ *ati*₃ ե) («վտանգ», «վտանգավոր», «հեռավոր», «անդրշիրիմյան, հանդերձյալ», «անդրաշխարհային» իմաստներ: Վերջինիս բնիկ հայերեն համարժեքն է անտ/անդ «վաղ, այն ժամանակ» արմատը՝ ն-ի հավելումով, որից ունենք գրաբարյան անդէն, անդանոր, անդուստ

⁷ Գր. Բրուտյան, Օրացույց հայոց, էջմիածին, 1997, էջ 416:

⁸ Գր. Բրուտյան, կական «Սասնայ ծռեր» դիցավեպի մի դրուագի ժամանակի որոշման փորձ, «էջմիածին», 2021, ԺԲ., էջ 72–85:

(անտուստ), անտի (անդի), վերջինից էլ՝ Բ-ի հավելումով՝ անդր- (անդր, անդրէն, անդրաշխարհ, անդրադարձ «ետ դարձող, վերադարձ»)՝⁹ Համեմատել նաեւ ԲԻՐ. (ՊԼ. ՆՆ. ԵԼԳ. ՎՆ.) անդեն(ի), անդենական, անդլեն «այն աշխարհը, հանդերձյալ աշխարհ», «հանդերձյալ կյանք», (Պրտ. Ախց. Արբ. Մրշ.) անդի, անդին «այն կողմը, մյուս կողմը», «այն աշխարհը, հանդերձյալ կյանքը»¹⁰:

Այսպիսով՝ Դավիթ անունը վերոհիշյալ իմաստներից զատ կարող է ունենալ նաեւ «վտանգավոր ժամանակահատված» եւ «հանդերձյալ կյանքի, անդրաշխարհային կյանքի ժամանակահատված» իմաստներ: Ուշագրավ է, որ այս ստուգաբանությունը եւս ոչ միայն սերտ կապ ունի Նախահայկյան օրացույցի կարճ ժամանակահատվածի հետ, այլեւ վերաբերում է բացառապես հենց այդ ժամանակահատվածին, քանի որ «Ըստ, այսպէս կոչուած, «Նախահայկեան» օրացույցի, տարի է համարուել միայն այն ժամանակահատուածը, որի ընթացքում գիշերային երկնքում երեւացել է Հայկն (Orion) համաստեղութեան առաջնորդ աստղը (α Հայկին, α Orionis, Betelgeuze, Հայկին ուսն, կամ ձեռն արեւելեան), որ համապատասխանել է Հայկի երկնային կերպարի աջ ձեռքին: Այս ժամանակամիջոցը տեւել է 300 օր: ...Մնացեալ ժամանակը (65–70 օր) համարուել է տարուց դուրս»: Ասել է, թե այս օրացույցում «...տարի է համարվել միայն այն ժամանակահատվածը, որի ընթացքում պաշտվող գլխավոր աստծու աստղը երեւացել է (եղել է երկնքում), իսկ այն ժամանակահատվածը, երբ այն երկնքում չի դիտվել (իմա՛ եղել է Անդրաշխարհում), համարվել է տարուց դուրս: Ինչպէս որ օրացույցի առաջնորդ գլխավոր աստվածը 70 օր եղել է այս աշխարհից դուրս՝ Անդրաշխարհում, այնպէս էլ դրան համապատասխան ժամանակահատվածը համարվել է կյանքի սովորական ժամանակից՝ Տարուց դուրս»¹¹: Այսպիսով՝ «անդրաշխարհային, անդրշիրիմյան կյանքի ժամանակահատված» իմաստը եւս անմիջական կապ ունի տարեպտույտի վերոհիշյալ հատվածի հետ:

Իսկ ի՞նչ կապ կարող է ունենալ արտատարեկան ժամանակի հետ *atē*₃ արմատի «վտանգ», «վտանգավոր» իմաստը: Այս հարցին կարելի է

⁹ ՍՏ. ՄԱԼԽԱՍԵԱՆՅ, Հայերէն բացատրական բառարան, հտ. 1, Երեւան, 1945, էջ 107:

¹⁰ «Հայոց լեզվի բարբառային բառարան», հտ. 1, Երեւան, 2001, էջ 57:

¹¹ ԳՐ. ԲՐՈՒՏԵԱՆ, Օրացույց հայոց, էջմիածին, 1997, էջ 400:

պատասխանել՝ անմիջական կապ, քանի որ սա հերոսի կյանքի ամենավտանգալից հատվածն է, անդրաշխարհում գտնվող հերոսի կյանքին ամեն ընդհանուր վտանգ է սպառնում. հիշենք Դավթի՝ Մսրա Մելիքի փորած հորում հայտնվելը (պոլինեզիական Տաֆակին օվկիանոսի հատակին սպառնացող վտանգները, որոնցից նրան փրկում է մորական տատը):

Պարզվեց նաեւ, որ վերոհիշյալ ռապան. *ati*₁/*hati*₁ «կոտրել, կտրել» եւ *ati*₃ «վտանգ», «վտանգավոր», «անդրշիրիմյան, հանդերձյալ» արմատներից բացի՝ ունենք նաեւ *ati*₂ արմատ՝ «վրեժ», «վրեժ լուծել», «վրիժառու» իմաստով: Ռապան. *ati*₂ «վրեժ լուծել», «վրիժառու» բառի գրաբարյան տառացի գուգահեռը բնիկ հայերեն առել «ատել, չսիրել, զգվիլ» բառն է (բխեցվում է հ.-ե. **odi*- «ատել» արմատից)¹²: Ինչ վերաբերում է ռապաններեն *ati*₂ արմատի «վրեժ լուծել», «վրիժառու» իմաստներին, դրանք եւս անմիջական կապ ունեն վերոհիշյալ ժամանակահատվածի հետ. հայտնի է, որ արտատարեկան կոշված ժամանակահատվածը պաշտվող Աստծու «Անդրաշխարհում գտնուելու (շուրջ երկամսեայ) ժամանակն է, երբ ինքը, բնականաբար, չի երեւում երկնքում եւ «զբաղուած» է Անդրաշխարհում գործելով սխրանքներ, որոնց շնորհիւ հաստատւում (վերահաստատւում) է բնականոն կարգը ողջ Տիեզերքում՝ ամբողջ մնացեալ ժամանակի համար»¹³: Սա քաջագործությունների, սխրանքների, վրիժառության, թշնամիներից վրեժ լուծելու ժամանակն է. հիշենք, որ պոլինեզիական Տաֆակին նույնպէս իջնում է Ամդրաշխարհ՝ իր հորը կուրացնողներից վրեժ լուծելու եւ նրան Լույս աշխարհ հանելու համար, հաղթում է չար ոգիներին եւ հրեշներին:

Ի մի բերելով պոլինեզիական առասպելական հերոսի Tafaki/Tahaki եւ հայերեն Դավիթ անվան գուգադրման ու վերլուծության արդյունքները՝ եզրահանգում ենք.

ա) հայերեն Դավիթ անվան հնագույն ձեւը հայերենի բարբառներում պահպանված Տավիթ/Տաւիտ տարբերակն է, որը ստուգաբանվում է երկու բնիկ հայերեն բաղադրիչներով. Տաւ (բրբ. *ṭaw*) /տեւ «Ժամանակ» + -իտ (-իթ) «փոքր» եւ, ըստ այդմ, նշանակում է «Տեւ (ողություն) փոքր» կամ, որ նույնն է՝ «փոքր տեւ (ողություն)»,

¹² Գ. ԶԱՀՈՒԿՅԱՆ, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Երեւան, 2010, էջ 82:

¹³ Գր. ԲՐՈՒՏԵԱՆ, Օրացոյց հայոց, էջմիածին, 1997, էջ 299, 327, 418 – 420:

բ) անվան երկրորդ՝ բազմիմաստ բաղադրիչի իմաստային վերլուծության մեջ ստացված հնարավոր յոթ ստուգաբանությունները (փոքր ժամանակահատված, տարին հատող/կտրող ժամանակահատված, տարվա մի հատված/կտոր, տարուց հատված, պոկված, զատված ժամանակահատված, անդրաշխարհային, անդրշիրիմյան ժամանակահատված, վտանգավոր ժամանակահատված, թշնամիներից վրեժ լուծելու, վրիժառության ժամանակահատված) բնութագրում են Նախահայկյան օրացույցի տարեշրջանի փոքր՝ 65–70-օրյա արտատարեկան ժամանակահատվածը, ինչը դժվար է համարել սոսկ պատահական զուգահեռություն:

Դավիթ անվան մասին մեր քննությունն ամբողջական չէր կարող լինել, եթե չհիշեինք, որ տարածված կարծիքի համաձայն, երբայցեքերեն Դավիթ անվան իմաստը թարգմանաբար նշանակում է «սիրելի, սիրեցյալ»: Մեզ հայտնի չէ, թե ինչպես է ստուգաբանվում այն երբայցեքերենով կամ ստուգաբանվում է արդյոք, եւ անվան հատկապես ո՞ր արմատն է նշանակում «սիրելի» կամ «սիրեցյալ», այդ պատճառով մենք ձեռնպահ կմնանք որեւէ կարծիք հայտնելուց: Սակայն փաստն ինքնին հետաքրքիր էր եւ դարձավ մեր փնտրտուքների հաջորդ առարկան, ինչը հանգեցրեց հիրավի անսպասելի արդյունքների, այն է՝ հայոց Նախահայկյան օրացույցի հետ առավել խորքային ընդհանրությունների բացահայտման:

Ինչպես նշվեց, ռապանուերեն *Ati*₂ «վրեժ լուծել», «վրիժառու» բառի գրաբարյան տառացի զուգահեռը բնիկ հայերեն առել «ատել, չսիրել, զզվիլ» բառն է: Այսինքն՝ Դավիթ անվան երկրորդ՝ *Ati* բաղադրիչը, որի իմաստային նրբերանգների հետ կապված բոլոր հնարավոր ստուգաբանությունները բազմաթիվ ընդհանրություններ էին ցուցաբերում Նախահայկյան օրացույցի իրողությունների հետ, «կտրել, հատել», «անդրաշխարհային», «վտանգավոր», «վրեժ լուծել» եւ այլ իմաստներից բացի ունի նաեւ երբայցեքերեն տարբերակի ճիշտ հակառակ իմաստ՝ «ատել, զզվիլ»: Հստ այդմ՝ հայերեն Դավիթ անունը պետք է ունենար նաեւ «ատելի, զզվելի ժամանակ» իմաստ:

Բնականաբար ցանկություն առաջացավ պարզելու, թե «սիրելի, սիրեցյալ» իմաստը ի՞նչ բառով/բառերով է արտահայտվում ռապանուի լեզվում եւ, ի զարմանս մեզ, պարզվեց, որ այն արտահայտվում է նմանահունչ *ate* արմատով: Այս արմատն առանձին կիրառություն չունի ռապանուերենում, առկա է միայն կրկնավոր բարդության տեսքով. ռապանուերեն *ateate* (*ate-ate*) «սիրելի», «սիրեցյալ», «ցանկալի»: Այս արմատի տա-

ռացի զուգահեռը նույնպես բնիկ հայերեն ատել բառն է, այս դեպքում՝ հակադարձ իմաստով:

Այսպիսով՝ ստացվում է մի հակասական ու անհեթեթ իրավիճակ, քանի որ եթե մենք ճիշտ ենք, ապա անունը պիտի նշանակի ոչ միայն «տարվա փոքր, տարին հատող, տարուց հատված/զատված, անդրաշխարհային», «վտանգավոր», «վրիժառույթյան» ժամանակ, այլև միաժամանակ ե՛լ «սիրելի», ե՛լ «ատելի» ժամանակահատված:

Սակայն այս հակասությունը վերանում է, երբ անդրադառնում ենք նույն՝ Նախահայկյան օրացույցի արտատարեկան ժամանակի մասին Գր. Բրուսյանի մեկնաբանություններին: Ահա թե ինչ է գրում այդ մասին հեղինակն իր դեռեւս անտիպ գրքում. «Ընդհանրապես, տարեմուտի եւ տարելի (տարուայ աւարտի, տարուայ վերջի) մասին այսօրուայ մեր պատկերացումները պէտք է բաւական տարբեր լինեն Նախահայկեան օրացոյցի ժամանակուայ համապատասխան պատկերացումներից: Բանն այն է, որ այսօր մեզ համար դրանք ժամանակի առանցքի միեւնոյն կէտի (միեւնոյն ակնթարթի) երկու տարբեր կողմերն են: ...Նախահայկեան օրացոյցի մէջ տարեմուտն ու տարելը իրարից էապէս տարբեր իրողութիւններ են: Իրօք, Նախահայկեան օրացոյցում տարելին անմիջապէս չի յաջորդում տարեմուտը, այլ դրանց միջեւ կայ արտատարեկան ժամանակահատուածը, որ 60–70 օր տեւողութիւն ունի: Այսինքն, այստեղ սրանք ժամանակային առումով իրարից շատ տարբեր իրողութիւններ են: Նախահայկեան օրացոյցում տարելն ու տարեմուտը իրարից տարբեր են նաեւ բովանդակային, գաղափարական առումներով: Տարելը, բացի հին տարուայ աւարտը նշանակելուց, նշանակում է նաեւ արտատարեկան ժամանակի՝ արգելքների շրջանի, Անդրաշխարհի հետ կապուած ծէսերի, սգոյ օրերի սկիզբը: Սրան հակառակ՝ տարեմուտը բացի նոր տարուայ սկիզբը նշանակելուց նշանակում է նաեւ գլխաւոր պաշտօնող էակի յարութիւնը, ծնունդը (Մութ աշխարհից Լոյս աշխարհ դուրս գալը), դրա աստղի առաջին ծագումը, կեանքի նոր շրջանի սկիզբը, ամուսնութեան, ապագայի գուշակութիւնների, ուրախութեան, ժամանակի սկիզբը: Հէնց այստեղից էլ գալիս է տարեմուտին իրար շնորհատրելու, բարեմաղթութիւններ անելու աւանդոյթը: Այսինքն՝ տեսնում ենք, որ Նախահայկեան օրացոյցում տարեմուտն ու տարելը իրարից սկզբունքօրէն տարբեր իրողութիւններ են: Այս ամենի հետ մէկտեղ՝ խորհային առումով տարելն ու տարեմուտը հէնց նոյն Նախա-

հայկեան օրացոյցում իրար շատ սերտ շաղկապուած, իրար կից իրողութիւններ են»¹⁴ (ընդգծումը. – Լ. Ս.):

Փաստորեն Նախահայկյան օրացույցի այս ժամանակահատվածում իրար միահյուսված են եղել երկու հակադիր մասեր՝ մանվան եւ հառության խորհուրդներով եւ, ըստ այդմ էլ, իրար են միախառնված երկու հակադիր զգացումներ. նախ՝ տխրությունը եւ սուգը պաշտվող էակի կամ Աստծո՝ անդրաշխարհում հայտնվելու, «մահանալու» պատճառով (իմա՝ «ատելի» ժամանակ) եւ, այնուհետեւ, որքան մոտենում է տարեմուտը՝ խինդն ու ուրախությունը նույն էակի կամ Աստծու ակնկալվող վերակենդանացման, հարության, վերածննդի առիթով (իմա՝ «սիրելի» ժամանակ):

Ուրեմն, ինչպես որ Նախահայկյան օրացույցում տարբեր ու տարեմուտը, սուգն ու ուրախությունը «իրար շատ սերտ շաղկապված, իրար կից իրողություններ են», այդպես էլ թե՛ «ատելի», թե՛ «սիրելի» նույնահունչ մակդիրները միաժամանակ կիրառելի են Նախահայկյան օրացույցի արտատարեկան ժամանակահատվածի բնութագրման համար:

Ի հավելումն նշենք, որ ռապանուերեն նույն *atē* արմատը նշանակում է նաեւ «ցավ», «վիշտ», խորհրդանշելով նախ՝ պաշտվող էակի Անդրաշխարհում հայտնվելու բերումով մարդկանց զգացած ցավն ու վիշտը, որի պատճառով այն ատելի, զգվելի ժամանակ է, իսկ *ate* արմատն ունի «պար», «երգ», «պարել» իմաստ, որից ունենք նաեւ ռապանուերեն *ate atua* «Աստծուն նվիրված հիմն»՝ խորհրդանշելով պաշտվող էակի ակնկալվող մոտալուտ վերակենդանացման, հառության առթիվ երգերը, պարերը եւ Աստծուն նվիրված հիմների կատարումը:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Ամփոփելով լեզվական եւ մշակութային տարբեր ոլորտներին վերաբերող քննարկված փաստերը՝ կարելի է արձանագրել, որ պոլինեզիական առասպելական հերոս Tafaki-ն իր բնութագրի մի շարք ընդհանուր գծերով եւ կենսագրության նմանատիպ դրվագներով համեմատելի է հայոց դիցավեպի երրորդ ճյուղի անվանադիր Դավթի հետ, ինչը բավարար հիմք է ստեղծում Tafaki/Tavaki - Դավթի համարժեքության հիմնավորման համար: Ըստ այդմ, լեզվաբանական տեսակետից արդարացված է

¹⁴ Գր. ԲՐՈՒՏԵԱՆ, Վաղ բրոնզի դարի հայկական օրացույց ըստ Քեթիի քրեղանի զարդապատկերների (անտիպ):

պոլինեզիական լեզուների տվյալների միջոցով հայերեն Դավիթ անվան ստուգաբանության փորձը:

Հայերեն Դավիթ անունը, ինչպես եւ ենթադրվում էր, բաղկացած է դավ արմատից եւ -իթ վերջածանցից: Անվան նախածեւը հնագույն պոլինեզիական լեզուներում (Tafaki) եւ հայերենի բարբառներում պահպանված, խուլ պայթականով սկսվող Տաւիտ/Տավիթ տարբերակն է: Անվան խուլ պայթականով սկսվող տաւ/տավ արմատը հայերենում այլեւս առանձին կիրառություն չունի, սակայն տաւ₁ «Տարի», «Ժամանակ», «Ժամանակամիջոց» իմաստներով պահպանված ենք գտնում ռապանուի լեզվում՝ ի թիվս հայերենում առանձին չգործածվող՝ 31 այլ բնիկ հայերեն բառերի¹⁵:

Վերջինիս ձայնդարձային տարբերակները բնիկ հայերեն տեւ¹⁶/տիւ ժամանականիշ արմատներն են, իսկ շնչեղ պայթականով տարբերակը՝ բրբ. թավ¹⁷ «որեւէ բան անելու հարմար ժամանակը» բառը:

Դավիթ անվան -իթ վերջավորությունը հանգում է նախապոլինեզերենից ավանդված համապոլինեզիական բառապաշարի իti «փոքրիկ» բառին (հավայ. *aki* «կծել, կրծել, պոկել»//ռապան. *ati* «կտրել, հատել» բառերի՝ առանձին կիրառություն եւ բառիմաստ ունեցող ռապանուերեն իti, հավայերեն *iki* ձայնդարձային տարբերակներին՝ «փոքր» իմաստով: Վերջիններս, ըստ կատարված հետազոտության արդյունքների, ունեն բնիկ հայերեն տառացի զուգահեռներ՝ -իտ եւ -իկ նույնածագում եւ նույնիմաստ վերջածանցներ:

Արդյունքում՝ հայերեն Դավիթ անունը ստուգաբանվում է երկու բնիկ հայերեն բաղադրիչներով. գրաբարյան *Տաւ/տեւ/տիւ «Ժամանակ» եւ -իտ¹⁸ (-իթ) «փոքր» եւ նշանակում է «տեւ(ողություն) փոքր» կամ «փոքր տեւ(ողություն)», ինչով համադրելի է դառնում նախահայկյան օրացույցի տարեշրջանի փոքր՝ 65–70-օրյա հատվածին:

Դավիթ անվան պոլինեզիական զուգահեռի՝ Tafaki/Tahaki անվան *aki/ati/hati* բաղադրիչն ունի նաեւ «կտրել, կտրել, հատել, ջարդել» իմաստներ (հայերեն տառացի զուգահեռները՝ ատ/հատ), ուրեմն եւ՝ անձնանվան իմաստը կարելի է հասկանալ «Տարին կտրող/հատող, կտրած/հատած եւ տարուց պոկված/հատված/զատված» իմաստնե-

¹⁵ Հմմտ. անվան Դաուիթ/Դավուիթ ձեւերը:

¹⁶ Հմմտ. անվան Դեվիդ ձեւը:

¹⁷ Հմմտ. անվան Թավիթ ձեւը:

¹⁸ Հմմտ. անվան Տաւիտ ձեւը:

րով: Իմաստային այս բոլոր նրբերանգները եւս համադրելի են նույն ժամանակահատվածին:

Անվան պոլինեզիական զուգահեռի՝ Tafaki/Tahaki անվան *aki/ati* բաղադրիչն ունի նաեւ «անդրշիրիմյան, հանդերձյալ», «անդրաշխարհային», «վտանգ», «վտանգավոր» իմաստներ (հայերեն զուգահեռներն են՝ անտ/անդ եւ անդր-), հետեւաբար անձնանունը կարելի է ստուգաբանել նաեւ որպէս «անդրշիրիմյան, անդրաշխարհային ժամանակ», «վտանգավոր, վտանգալից ժամանակ», ինչն առավել եւս համադրելի է Նախահայկյան օրացույցի փոքր կամ արտատարեկան ժամանակահատվածին:

Ռապանուներեն երկու նմանահունչ՝ *ati*₃ «վիշտ», «ցավ», «վրեժխնդիր լինել», «վրիժառու» (տե՛ս հայերեն *ատել*, *ատելի*) եւ *ate*₃ «երգ», «պար», «հիմն Աստծուն», որից՝ *ateate* (*ate*) «սիրելի», «սիրեցյալ» բառերի միջոցով իրականացված ստուգաբանությունը հանգեցնում է անձնանվան առավել խորքային իմաստների եւ Նախահայկյան օրացույցի արտատարեկան ժամանակաշրջանի հետ անմիջական կապի բացահայտմանը:

Դավիթ անձնանվան՝ բացահայտված իմաստների ողջ համախումբը ճշտիվ համապատասխանում է հայոց Նախահայկյան օրացույցի 65–70-օրյա հատվածին, որը

1. տարվա համեմատաբար փոքր հատվածն է,
2. տարին կտրող/հատող ժամանակահատվածն է,
3. տարվա կտր/հատված է,
4. տարեշրջանից դուրս՝ հատված, զատված, պոկված (իմա՝ արտատարեկան) ժամանակահատվածն է,
5. օրացույցի առաջնորդ աստծու անդրաշխարհում, հանդերձյալ աշխարհում գտնվելու (իմա՝ նրա աստղի՝ երկնքում չդիտվելու) ժամանակահատվածն է,
6. դրա հետ կապված՝ ցավի, վշտի ժամանակահատվածն է,
7. վտանգավոր, վտանգալից ժամանակահատվածն է,
8. թշնամիներից վրեժ լուծելու, վրիժառության, նրանց հաղթելու եւ վերածնվելու, իույս աշխարհ ելնելու ժամանակահատվածն է,
9. առելի (պաշտվող էակի մահվան՝ անդրաշխարհ գնալու), միաժամանակ նաեւ
10. սիրելի (Աստծու վերակենդանանալու, հարուժյուն առնելու, վերածնվելու) ժամանակահատվածն է,

11. երգի, պարի, պաշտվող էակին նվիրված հիմների կատարման ժամանակն է:

Այսպիսով՝ Դավիթ անունն ունի բնիկ հայկական ծագում, անվան բացահայտված իմաստների ամբողջությունն իր բոլոր տարբերակներով համապատասխանում է հայոց Նախահայկյան օրացույցի պարբերաշրջանի արտատարեկան՝ 65–70-օրյա փոքր հատվածի բնութագրիչներին, ինչը, կարծում ենք, լիովին բացառում է պատահական զուգահեռաբանությունների հնարավորությունը:

Դավիթ անվան վերոբերյալ բազմաթիվ իմաստներից երկուսը՝ «գեղեցկատես» եւ «սիրելի, սիրեցյալ», փոխանցվել եւ պահպանվել են նաեւ այլ ժողովուրդների մոտ, որպես ընդամենը մեկ հատկանիշի արձանագրում, առանց այն կրող առարկայի/երեւույթի (տվյալ դեպքում՝ տարեպտույտի) որոշակիացման:

Դավիթ անվան կապը Նախահայկյան օրացույցի պարբերաշրջանի արտատարեկան ժամանակահատվածի հետ եւ այդ անվան միջոցով վերջինիս համակողմանի ու համապարփակ բնորոշումը գտնում ենք միմիայն հայերենի իրողությունների միջոցով: Սա այդ անվան եւ երեւույթի հայկական ծագման ակնառու ապացույց է, զի ըստ հների՝ «անվանել առարկան նշանակում է հանաչել եւ մատնանշել նրա բոլոր հատկանիշները», ինչին ակնատես ենք հայկական տարբերակում:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ 1.

Տաֆակին պոլինեզիական առաջնորդի կատարելատիպն է եւ նրա անունը, ինչպես նշվել է, դարձել էր հասարակ անուն, լավագույն առաջնորդների անվանն ավելացվող մակդիր՝ որպես գերագույն գովասանք: Ինչպես նշում է Կ. Լուոմալան, «Առաջնորդների պարտավորությունները, արտոնություններն ու տիտղոսները հաճախ կապվում են Տաֆակիի անվան հետ»¹⁹ (ընդգծումը. — Լ. Ս.): Բնական է ենթադրել, որ եթե առաջնորդների տիտղոսները հաճախ կապվում են Տաֆակիի անվան հետ, ապա ժամանակի ընթացքում այն կարող էր ձեռք բերել պարզապես առաջնորդի որեւէ տիտղոսի իմաստ, ասենք՝ «կալվածատեր», «իշխան»:

Հաշվի առնելով պոլինեզիերեն *aki/ati* համարժեքությունը եւ, ի հետեւանք դրա՝ *Tafaki/Tafati* (Տաֆակի/Տաֆատի) նույնությունը՝ անհիմն

¹⁹ Տե՛ս К. Луомала, նշ. աշխ. էջ 176:

չէ ենթադրել, որ անվան Tafati (Տաֆատի) տարբերակից է օրինաչափորեն ծագում ցայժմ չստուգաբանված թավադ «վրացի կամ հայ իշխան, կալվածատեր»²⁰ բառը, որի նախնական իմաստն ըստ ամենայնի եղել է «ամենադրական հատկանիշներով օժտված, սիրված առաջնորդ»:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ 2.

Դավիթ անվան փաղաքշական Տաւօ/Դաւօ ձեւը թերեւս միակն է, որ կազմված է միայն արմատից՝ ռապանուերեն *Tau* – հայերեն Տաւ/Տաւօ/Դաւօ: Հր. Աճառյանի վկայությամբ՝ «Հին ժամանակ կային փաղաքշական ձեւեր՝ Դաւթակ, Դաւթուկ, ավելի ուշ՝ Դաւթիկ, որոնք այժմ չկան»²¹: Ենթադրում ենք, որ Դաւթակ, Դաւթուկ եւ Դաւթիկ ձեւերի երկրորդ բաղադրիչները կամ

ա) հանգում են վերականգնված նախաավստրոնեզերեն **itik* «փոքր» բառին՝ նախաձայն *i*-ի անկումով՝ **itik > tik* (թիկ), որի մեջ ենթադրում ենք նվազական մասնիկների կրկնակի գործածություն՝ *it + ik = itik*, կամ, որ առավել հավանական է,

բ) գործ ունենք նվազական մասնիկների կրկնակի գործածության դեպքի հետ՝ պոլինեզերեն *iti*(իտ/-*(ի)թ*) + *aki*(-ակ/-ուկ/-իկ) = հայերեն -թակ/-թուկ/-թիկ:

Եթե պարզվի, որ ճիշտ է երկրորդ տարբերակը, դրանից կարելի է եզրակացնել, որ անձնանվան այս ձեւերի առաջացման ժամանակ

1) արդեն տեղի էր ունեցել *iti*-իտ/-իթ նվազական-փաղաքշական մասնիկի բառիմաստի մթազնում եւ այն այլեւս չէր գիտակցվում որպես այդպիսին, այդ պատճառով էլ հավելվել են *aki*-ակ/-իկ/-ուկ նույնիմաստ մասնիկները, կամ էլ

2) գործ ունենք իմաստի սաստկացման նպատակով մասնիկների կրկնակի գործածության դեպքի հետ²²:

Ինչպես տեսնում ենք, Դաւ(-*(ի)թ*-ակ, Դաւ(*(ի)թ*-ուկ եւ Դաւ(*(ի)թ*-իկ ձեւերում -իթ նվազական մասնիկը սղվել է մինչեւ մեկ հնչյուն՝ (*(ի)թ > -թ*: Չի բացառվում, որ նույնը կարող էր տեղի ունենալ նույնածագում եւ նույնիմաստ -իկ մասնիկի հետ՝ *-(ի)կ > -կ*:

²⁰ «Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան», հտ. 2, Երեւան, 1972, էջ 144:

²¹ Հր. Աճառյան, ձնանունների բառարան, հտ. Ա., Երեւան, 1942, էջ 23:

²² Նույն տեղում, էջ 22:

Հետաքրքիր է այս տեսանկյունից դիտարկել հայկ բառը, որի մասին Հր. Աճառյանն ասում է. «ՀԱՅԿ «փոֆ», գիտէ միայն Բառ. երեսմ. էջ 175, որի հետ համատ. նաեւ հայ «հսկայ»... Անշուշտ մեր ազգի եւ մեր նախահոր անունն է, բայց թե որտեղից է առնում այս իմաստները, յայտնի չէ»²³: Տեղին ենք համարում հիշեցնել երջանկահիշատակ Հովհ. Կարապետյանի կարծիքն այդ մասին. «Աւանդութեան համաձայն ընդունուած է կարծել, որ հայ էթնոնիմը ծագում է Հայկ անձնանունից, որը բացարձակապէս չի համապատասխանում իրականութեանը: Հայերէնի Հայկ անձնանունը ծագում է հէնց հայ էթնոնիմից եւ նշանակում է հայ, այսինքն՝ այստեղ առկայ «կ» վերջածանցը իրականում եղել է «իկ» (ընդգծումը. — Լ. Ս.), (չշփոթել «իկ» նվազական մասնիկի հետ), ուստի եւ նախկինում ոչ թե Հայկ, այլ Հայիկ՝ հայիկ ձեւից, որը եւ նշանակում է հայ, հայ ժողովրդին պատկանող անձնաւորութիւն, որից եւ՝ հայիկական > հայկական, ինչպէս ունենք՝ պարսիկ, ռուզիկ, արմենիկ, խափշիկ, տաճիկ, հնդիկ, պահլավիկ.... Նկատենք, որ Համշէնի բարբառում Հայկ անձնանունը մինչեւ օրս էլ յայտնի է որպէս Հայիկ»²⁴:

Մենք համամիտ ենք Հովհ. Կարապետյանի կարծիքին՝ մեկ վերապահումով. հայիկ, պարսիկ, հնդիկ եւ այլ էթնոնիմների -իկ վերջածանցը եւ -իկ նվազական մասնիկն այս դեպքում ոչ թե հակասում են իրար եւ չպետք է «շփոթել», այսինքն՝ նույնացնել, ինչպես մտածում է հարգարժան հեղինակը, այլ նույնն են, նույնածագում են եւ ստույգ այս պարագայում մատնանշում են հայ մեծ հանրույթի մեկ անդամին, այն է՝ փոֆ մասնիկին՝ անձին տրվող անուն, հայիկ > Հայկ, ինչպես որ պարսիկ նշանակում է պարսից մեծ հանրույթի մի փոֆիկ մասնիկ՝ մեկ անձ, նույնը՝ հնդիկ, պահլավիկ, խափշիկ, խուժիկ, նաեւ՝ հայիկ եւ այլն:

Վերոշարադրյալից հանգում ենք այն հետեւության, որ Հայկ անձնանունը ծագում է ՀԱՅ էթնոնիմից՝ -իկ փոքրացուցիչ մասնիկի հավելումով, շեշտելու համար, որ այն տրվում է Հայ մեծ էթնոսի մի փոֆիկ մաս կազմող ընդամենը մեկ անհատի կամ մեկ անձի. Հայ + -իկ = հայ-իկ (տէս նաեւ հնդիկ, պարսիկ, խափշիկ, պահլավիկ եւլն), -(ի)կ վերջածանցի նախաձայն ի-ի սղումով՝ հայ(ի)կ = Հայկ զարգացումով եւ նշանակում է հայ մեծ հանրույթի մեկ, իմա՝ փոֆ մասնիկին/անձին տրվող հատուկ անուն:

²³ Նույն տեղում, էջ 30:

²⁴ Հ. ՈՎՀ. ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ, Սեպագիր տեղանուններ Հայկական լեռնաշխարհում եւ հարակից տարածքներում, հտ. 1, 1, Երեւան, 1988, էջ 174:

Այս ենթադրության ճշմարտացիության օգտին խոսող կողմնակի փաստ կարելի է համարել Դաթակ եւ Դաթիկ անձնանունների հետ համադրելի Հայկակ եւ Հայկիկ անձնանունների գոյությունը, որոնց մեջ ակնհայտ երեւում է նվազական մասնիկների կրկնակի կիրառությունը:

Վերոհիշյալ էթնոնիմների եւ -իտ վերջածանցով կազմված էթնոնիմների միջեւ իմաստային տարբերություն չկա, քանի որ, ինչպես ցույց տրվեց, երկուսն էլ սերում են նույն արմատի տարածներից (*iki/iti* «փոքրիկ»): Պարզապես -իկ բաղադրիչով կազմված էթնոնիմներում այն պահանջ է նախնական «փոքրիկ» իմաստը, որպես որեւէ հանրության պատկանող փոքր միավոր, իսկ -իտ բաղադրիչով կազմվածներում հասկացվում է որպես տվյալ հանրությանը պատկանող մեկ անձ, որն իրականում նույնպես այդ հանրության փոքրիկ մասնիկն է:

Հ.Գ. Հոգվածը վաղուց հանձնված էր տպագրության, երբ մեր ուշագրությունը գրավեց հետաքրքիր մի տեղեկույթ Վերին Նավերի դամբարանաբլրի IԱ թվագրված դամբարանում գտնված «Դավթի աստղի» պատկերով բրոնզե գլխիկի մասին:

Հեղինակը՝ հնագետ Հ. Սիմոնյանը գրում է, որ այս դամբարանի պեղումները «...բացառիկ արժեքավոր հայտնագործությունների հիմք հանդիսացան, որոնք էապես լրացնում են մեր պատկերացումները Հայաստանի՝ միջինից ուշ բրոնզի անցման փուլի վերաբերյալ (Ք. ա. XVI–XV դդ.): Գտածոներից առանձնապես արժեքավոր է երկու հավասարասրուն եռանկյունիներից ձեւավորված վեցաթեւ՝ «Դավթի աստղի» պատկերով բրոնզե գլխիկը, որի բաժանմունքներում ագուցված են եղել տարբեր գույների շաղախե ներդրումներ (մի հատվածում պահպանվել էր կարմրավուն փխրուն նյութ): Ժամանակին օրգանական նյութի վրա ամրացված այս եզակի գտածոն չունի իր զուգահեռը: Վեցաթեւ աստղի պատկերով, սակայն փոքր-ինչ այլ հորինվածքով բրոնզե դաշույնի գլխիկ հայտնաբերվել է Վրաստանում՝ Ցավգլեկի № 62 դամբարաններում...: Այն տեսակետը, որ այս զարդանախշը բնորոշ է եղել հնդեւրոպական զարդարվեստին եւ հետագայում, շատ ուշ փոխառել են հրեաները, իր հավաստումն է ստանում Վերին Նավերի գտածոյով»²⁵ (ընդգծումը. – Լ. Ս.):

²⁵ Հ. ՍԻՄՈՆՅԱՆ, Բրոնզի դարի արքայական դամբարաններ Արագածոտնում, «Հայագիտությունը եւ արդի ժամանակաշրջանի մարտահրավերները» հայագիտական մի-

Սա այն դեպքերից է, երբ հնագիտական նյութը հաստատում է լեզվաբանական ստուգաբանության միջոցով ստացված եզրահանգումները:

ՀԻՄՆԱԲԱՌԵՐ

Դյուցազնավեպ, էպոս, օրացույց, տարի, ժամանակահատված, փոխառել են հրեաները:

РЕЗЮМЕ

Имя главного героя третьей главы армянского эпоса Давид' (Դավիթ) до сих пор не подвергалось этимологическому анализу. Гр. Ачарян считал причастие -իթ [-it'], значение и происхождение которого неизвестны, препятствием к этимологии имени Давид'. Роль древних полинезийских языков, сохранивших значимые преформы таких частиц при раздельном употреблении, неоценима для восстановления значения таких частиц, лишенных своего лексического значения в армянском языке. Не менее важен тот факт, что популярный полинезийский мифический герой, имеющий много характерных и биографических сходств с Давид', носит похожее имя (Тафаки/Тахаки). Этимологическое исследование показывает, что имя Давид' образовано от временного корня տաւ/տավ [tav/tav], который больше не употребляется отдельно в армянском языке, в то время как он сохранился в рапануйском языке (tau «год», «период времени»). Исконно армянскими параллелями последнего являются временные слова տեւ/տիւ [tev/tiv] и диалектное թավ [t'av]. Преформа проблемного суффикса -իթ [-it'] в имени является фоно-флективным вариантом ití («маленький») протополинезийского atí, входящего в общеполинезийский словарь atí («резать», «пересекать»). Значения первого компонента имени «год», «период времени» предполагают его связь с календарем. Этимологическое исследование показывает, что все 11 значений второго многозначного компонента имени характеризуют внегодовой период протогайкского календарного цикла. Связь имени Давид с внегодовым периодом протогайкского

календарного цикла и углубленное и всестороннее определение последнего с этим именем может быть выявлено только с помощью армянских реалий. Это является явным доказательством армянского происхождения этого имени и явления.

SUMMARY

The name of the titular hero of the third chapter of the Armenian epic, Davit' (Դավիթ), has not been etymologically analyzed yet. Hr. Acharian considered the participle *-իթ* [-it'], the meaning and origin of which is unknown, to be an obstacle to the etymology of the name Davit'. The role of the ancient Polynesian languages, which preserved the meaningful preforms of such particles with a separate use, is invaluable in order to restore the meaning of such particles deprived of their lexical meaning in Armenian. No less important is the fact that a popular Polynesian mythical hero with many characteristic and biographical similarities to Davit' bears a similar name (Tafaki/Tahaki).

The etymological examination shows that the name Davit' is formed from the *inui/inui* [taw/tav] temporal root, which is no longer used separately in Armenian, while it is preserved in the Rapanui language (*tau* "year", "time period"). The native Armenian parallels of the latter are the temporal words *inlu/unlu* [tev/tiv] and dialectal *ṛəui* [t'av]. The preform of the problematic suffix *-իթ* [-it'] in the name is the phono-inflectional variant *iti* ("small") of the Proto-Polynesian *ati*, which is part of the Pan-Polynesian vocabulary *ati* ("to cut", "to cross").

The meanings of the first component of the name "year", "time period" suggest its connection with a calendar. The etymological examination reveals that all 11 meanings of the second polysemous component of the name characterize the extra-annual period of the Proto-Haykian calendar cycle. The connection of the name Davit' with the extra-annual period of the Proto-Haykian calendar cycle and the in-depth and comprehensive definition of the latter with that name can be revealed only with the help of Armenian realities. This is a clear proof of the Armenian origin of that name and phenomenon.

